

Kılıççızade İshak Çelebi'nin *Selimnâme* adlı eserinin ilk sayfasi (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3941)

makla beraber dönemi içinde inşâ geleceğinin güzel örneklerinden biri sayılmıştır. Eserin bir özelliği de âyet, hadis, dua, şiiir ve darbimesellere sıkça yer verilmesidir. İshak Çelebi'ye daha kendi çağından itibaren büyük şöhret kazandıran *Selimnâme*, sonraki yıllarda Osmanlı tarihçileri tarafından güvenilir bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Nitekim Hoca Sâdeddin Efendi *Tâcû't-tevârih* adlı eserinde manzumelerine varıncaaya kadar İshak Çelebi'den faydalanmıştır. Günümüz tarihçilerince de güvenilir ve orijinal bir kaynak sayılan *Selimnâme*'nin Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde birçok nüshası bulunmaktadır (Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 24; Tekindağ, sy. I [1970], s. 201).

İshak Çelebi'nin bunlardan başka Arapça dört müstezaddan oluşan *Müstezâd li-İshâk Çelebi* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3707/7) ve kırk bir beyitlik yine Arapça bir kaside olan *Kaşîde-i Faşîha* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 799/20) adlı risâleleri vardır. Bazı beyitlerini İshak Çelebi'nin iktibas ettiği *Hiciv ve Hezli-yat'*ın (Levend, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 154) nüshası bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Üsküblü İshâk Çelebi, *Dîvan: Tenkidli Basım* (haz. Mehmed Çavuşoğlu – M. Ali Tanyeri), İstanbul 1989, s. 1-15; Sehi, *Tezkire*, s. 45-46; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 474; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuara*, vr. 42^a-44^a; Küçük Nişancı Mehmed Paşa, *Târih*, İstanbul 1290, s. 275; Latîfi, *Tezkire*, s. 89-91; Mecdi, *Şekâik Tercümesi*, s. 468-471; Beyânî, *Tezkire*, Millet Ktp., Ali Emîri, nr. 757, vr. 11^a; Âli, *Künhü'l-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 5959, II, vr. 383^b-384^a; *Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 191-193; Kınalızâde, *Tezkire*, s. 158-164; Riyâzî, *Riyâzû's-şuârâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 23^b-25^a; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vüşûl ilâ tabakâti'l-fühûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, vr. 45^a; Müstakimzâde, *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 100^a; *Sicill-i Osmânî*, I, 324; *Osmanlı Müellifleri*, II, 76; Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul 1981, s. 384, 386; *TYDK*, I, 111-112; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 24-25; a.mlf., *Türk Edebiyat Tarihi*, Ankara 1973, s. 154; Vanko Boskov, "La vie et l'oeuvre d'Ishak Celebi, poète turc de Skopje (? - 1537/8)", *La Macédonia et les macédoniens dans le passé*, Skopje 1970, s. 163-170; Babinger (Üçok), s. 60; Ahmet Uğur, *The Reign of Sultan Selim I. in the Light of the Selim-nâme Literature*, W. Berlin 1985, s. 9-11; a.mlf., "Selim-nâmeler", *AÜİFD*, XXII (1978), s. 371-372; Hamdi Savaş, *İshak Çelebi ve Selim-nâmesi* (doktora tezi, 1986), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; İsmet Parmaksızoğlu, "Üsküplü İshak Çelebi ve Selim-nâmesi", *TD*, III (1953), s. 123-124; Şehâbeddin Tekindağ, "Selim-nâmeler", *TED*, sy. I (1970), s. 200-202; Metin Akkuş, "Türk Edebiyatında Bursa Şehrengizleri I: İshak Çelebi'nin Bursa Şehrengizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, Erzurum 1993, s. 81-85; Sadık Erdem, "İshak Çelebi'nin Hayatı-Şahsiyeti ve Eserleri", *TDA*, sy. 91 (1994), s. 99-120; "İshak Çelebi", *TA*, XX, 231.

HAMDI SAVAŞ

İSHAK EFENDİ, Başhoca

(ö. 1836)

Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un başhocası, Türkiye'nin modern ilim öncülerinden.

Bugün Yunanistan sınırları içinde kalan Yanya'nın Narda (Arda) kasabasında doğdu. "Hoca" ve "Başhoca" unvanıyla tanınır. Aslen Müsevî bir aileye mensuptur; babasının ölümünden sonra kardeşi Esad Efendi ile birlikte (sonraları Rumeli Ordusu Hümâyun defterdarı) İslâm'a girmiş ve İstanbul'a gitmiştir. İlk ve orta öğrenimi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte aile çevresinden gelen çeşitli Batı dillerinin yanında Arapça ve Farsça'yı da bilmesi ve daha sonraları Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'da Esirüddin el-Ebherî'nin *İsâ-gü'cü* adlı kitabını okutması onun küçük

yaşta medrese öğrenimi gördüğünün delili sayılabilir. Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un terfi listelerinden 1806-1815 yılları arasında bu okulda okuduğu ve sınıf geçmenin, yapılan imtihanı kazanmanın yanında bir üst sınıfın kadro mevcudunda münhal bulunması şartına bağlı olmasından dolayı okulun son iki sınıfını yaklaşık dokuz yılda bitirdiği anlaşılmaktadır (İhsanoğlu, s. 9).

Öğrenciliği sırasında zekâsı, bilgisi ve çalışkanlığıyla Başhoca Hüseyin Rifkı Tamânî'nin dikkatini çeken İshak Efendi, onun yardımcılığına tayin edilerek Medine'deki kutsal sayılan yerlerin tamir ve inşaat işleriyle görevlendirildi (1816). Ertesi yıl Hüseyin Rifkı Tamânî'nin Medine'de vefatı üzerine yetkililerce Bâbü'lî'ye onun yerine getirilmesi tavsiye edilirse de İstanbul'dan başka bir mühendis gönderildi ve İshak Efendi onun yardımcılığına verildi. Medine'deki görevini tamamladıktan bir süre sonra tekrar Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'a dönen İshak Efendi, hocalardan Bulgarîzâde Yahyâ Nâci Efendi'nin ölümünün ardından mühendishanedeki kariyerine halel gelmemek kaydıyla onun yerine Hâlet Efendi'nin öğrenciliğine getirildi (Temmuz 1824). 1829 yılının sonlarına doğru Balkan sahillerindeki istihkâmın kontrol ve tamiriyle görevlendirildi. Bu görevlendirilmenin asıl sebebi, şahsına karşı güven duyulmaması ve Dîvân-ı Hümâyun tercümanlığından uzaklaştırılmak istenmesiydi. Ancak çok geçmeden hakkında gösterilen tereddüt ve şüphelerin yersiz olduğu ve kendisinin Reîsül-küttâb Pertev Paşa'nın bir tertibine mâruz kaldığı anlaşılacak geri çağrıldı; 1830 yılının son ayında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un başhocalığına tayin edildi. 1834'te yine kutsal binaların tamiri için Medine'ye gönderildi ve dönüş yolculuğu sırasında İskenderiye'de vefat etti (Şubat 1836). Öğrencileri hâtrasına hürmetten Hasköy Mezarlığı'na, üzerinde "Dîvân-ı Hümâyun sâbık serhalifesi ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun başhocası

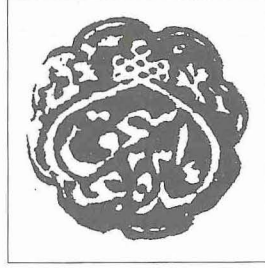
Başhoca İshak Efendi'nin temsili yağılı boya resmi (Kandilli Rasathanesi)

el-Hâc Hâfız İshak Efendi" ibaresi bulunan bir taş diktiler.

İshak Efendi, çok çalışkan ve vaktini hiçbir zaman boşa geçirmeyen bir kimse olarak isim yapmış, güçlü şahsiyetiyle çevresindeki insanların takdir ve hayranlığını kazanmış ileri görüşlü bir bilim adamıdır. Fakat devrin kaynaklarından ve bazı olayların tahlilinden aynı zamanda onun hırslı, paraya ve şöhrete karşı zaaf sahibi bir kişi olduğu ve bu yüzden II. Mahmud ile önde gelen devlet adamlarının tam bir güvenini kazanamadığı, ayrıca kendini çekemeyenlere fırsat verdiği anlaşılmaktadır. İshak Efendi'nin hırs ve şöhret tutkusuna bir örnek olarak 1830 yılında başhocalığa getirildikten sonra kendisine özel bir nişan takılmasını istemesi ve hatta madalyanın resmini bizzat hazırlayıp sunması gösterilebilir. Ancak bunun asıl sebebinin, Dîvân-ı Hümâyün tercümanlığından uzaklaştırılmak amacıyla Balkanlar'a gönderilmesinin üzerine düşürdüğü gölgeyi kaldırmak ve bir anlamda şahsından özür diletmek olduğu şüphesizdir; bu durum onun güçlü kişiliğinin de bir ifadesidir. Nitekim padişah isteğini kabul etmiş, fakat onun hazırladığından daha az gösterişli bir madalya ile gönlünü almıştır. İshak Efendi'nin hizmetlerinin başında, daha önce öğrencilerinin yerde oturup dizleri üzerinde not tuttukları Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'u disiplin ve tedrisatıyla Batı'nın askerî okulları seviyesine çıkarmış olması gelir. Başhocalığı sırasında eğitimlerini üstlendiği son sınıf öğrencilerine günde beş derslik bir program uyguladığı ve ilk derste Etienne Bézout'un Fransızca matematik kitabından (*Cours de mathématiques*) kısa bir metin tercümesi yaptırdıktan sonra kitabın hidrolik bahsini, ikinci derste kendi eseri *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye*'den mekanik (ilm-i cerr-i eskâl) bahsini, üçüncü derste mantığa dair *İsâgüçî*'yi, dördüncü derste yine kendi telifi olan *Usûlü's-siyâga*'yı okuttuğu ve beşinci derste tatbikat yaptırdığı bilinmekte, bu programın, benzeri Batı okullarının programlarına paralel nitelikte olduğu görülmektedir. Onun basılmış kitaplarının tamamı kendinden sonra da Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'da ders kitabı olarak okutulmuştur. İshak Efendi'nin hizmetlerinin en önemlilerinden biri de hakkında yazdığı ilim dallarını ve Batı dillerini çok iyi bilmesi sebebiyle birçok terimin Türkçe karşılığını bulmasıdır.

Başhoca
İshak
Efendi'nin
mührü

Eserleri. 1. *Rezk ve Nasbü'l-hıyâm* (İstanbul 1242). Harp sanatları konusundadır. 2. *Tuhfetü'l-ümerâ fi hıfzı kılâ'* (İstanbul 1243). Yine harp sanatlarına dardır. 3. *Medhal fi'l-coğrafya* (İstanbul 1247). Hocası Hüseyin Rıfki Tamânî'nin astronomi konusundaki kitabının coğrafyaya dair olan kısmının özeti. 4. *Usûlü's-siyâga* (İstanbul, ts.). Fransızca kitaplardan aktarma-adapte yoluyla hazırladığı top dökümü hakkında bir çalışma olup Osmanlıca hazırlanmış ilk basılı eserdir. 5. *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye* (I-IV, İstanbul 1247-1250; I-IV, Bulak 1257-1261). Dönemin Avrupa fen kitaplarından faydalanarak hazırladığı en büyük eseridir. İshak Efendi'nin şöhretini borçlu olduğu kitap Osmanlıca literatürde ilk defa matematik, fizik, modern astronomi, biyoloji, botanik, zooloji ve mineraloji gibi ilimlere ait bilgileri bir arada sunmasıyla ve modern kimya konusunda basılmış ilk Türkçe makaleyi ihtiva etmesiyle dikkat çeker. İlmî muhteva bakımından Avrupa'da yayımlanmış olan benzerlerine yakın bir seviyededir. 6. *Usûl-i İstihkâmât* (İstanbul 1250). Fransız matematikçisi Guillaume Leblond'un *Eléments des fortifications* (Paris 1776) adlı kitabının tercümesidir. Kalın bir ciltten oluşan eser üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Bunların birincisinde harp sanatı, muharebe, orduların kurulması, ikincisinde hafif istihkâm ve üçüncüsünde ağır istihkâm ele alınmıştır. 7. *Aksü'l-merâyâ fi ah-zî'z-zevâyâ* (İstanbul 1250). Üç bölümlük eser oktant, sekstant ve dâire-in'ikâs (cercle achromatique) gibi yükseklik ve uzaklık ölçmeye yarayan mühendislik aletlerinin kullanımıyla ilgili bilgileri içerir. 8. *Kavâid-i Ressâmiyye* (İÜ Ktp., TY, nr. 6829). Arazi ölçme kuralları ve uygulaması hakkındadır. 9. *Risâle-i Ceyb* (İÜ Ktp., TY, nr. 714). Zaman tesbiti konusunda olup tercüme-adaptasyon yoluyla hazırlanmıştır. 10. *er-Risâlatü'l-berkiyye fi âlâtî'r-ra'diyye* (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 168/2, vr. 21^b-49^b). Buharlı gemilerin ve uskurlu denizaltının mücidi Amerikalı gemi mühendisi Robert Fulton'un

Torpedo War and Submarine Explosions adlı eserinin Fransızca'sından tercüme olup torpiller hakkındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. de Kay, *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, New York 1833, s. 133-144; Lutfî, *Târih*, II, 143; Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün*, İstanbul 1312, s. 34-42; *Sicill-i Osmânî*, I, 328; *Osmanlı Müellifleri*, II, 354-355; A. Galante, *Histoire des juifs de Turquie*, İstanbul, ts., V, 318-321; Sait Arif Terzioğlu, *Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün Başhocası İshak Efendi*, Ankara 1965; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshak Efendi: Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü*, Ankara 1989; Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi: 1776-1826*, İstanbul 1995, s. 66, 67, 92, 315, 318, 320; Mustafa Kaçar, *Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler ve Mühendishanelerin Kuruluşu* (doktora tezi, 1996), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 153-157; Faik Reşit Unat, "Başhoca İshak Efendi", *TTK Belleten*, XXVIII/109 (1964), s. 89-115; E. Kuran, "İshâk Efendi", *EP* (İng.), IV, 112-113.

EKMELEDDİN İHSANOĞLU

İSHAK EFENDİ, Ebûishakzâde

(ö. 1147/1734)

Osmanlı şairi ve şeyhülislâmı.

1090'da (1679) İstanbul'da doğdu. Babası, 1128-1130 (1716-1718) yılları arasında şeyhülislâm olan Ebûishak İsmâil (Naim) Efendi, dedesi Rumeli vilâyetlerinin birçoğunda kadılık yapan Alanyalı İbrâhim Efendi'dir. İlk derslerini babasından alan İshak daha sonra çeşitli ilimleri tahsil etti, Ankaravî Mehmed Efendi'den mülâzım oldu ve 1111'de (1699) Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin de hazır bulunduğu bir imtihanda başarılı olarak müderrislik pâyesini aldı. İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik görevleri sırasında teftiş ve kısmet* hizmetlerinde de bulundu. Ardından kendisine İzmir mevleviyeti, Edirne ve Mekke-i Mükerrreme pâyeleri verildi. 1135'te (1723) yakın arkadaşı ve tezkire müellifi Sâlim Efendi'nin yerine İstanbul kadısı oldu. İshak Efendi'nin İstanbul kadısı oluşu, III. Ahmed'in saltanatı ve Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın sadrazamlığı yıllarına rastlar. İbrâhim Paşa'nın bu dönemde etrafında topladığı âlim, şair ve ediplerden müteşekkil heyette yer alan İshak Efendi, bu encümende iken bizzat gerçekleştirdiği iki kitap tercümesiyle, İbrâhim Paşa'nın isteği üzerine başlayan ve birçok önemli kitabın Türkçe'ye kazandırılmasıyla sonuçlanan tercüme faaliyetine gö-